

ФІЛОСОФСЬКА УКРАЇНІСТИКА

УДК 168.522: 140 (477)

ББК 87.216 (4 Укр)

Володимир Будз

ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

Українська філософія у своїй суті є людиноцентричною. Більшість проблем, які розглядаються в українській філософії, зосереджуються навколо людини та всіх сфер її життєдіяльності. Зокрема важливою сферою людського буття є моральна сфера, яку можна вважати підґрунтям суспільного буття. У цьому контексті пошук моральних рис української людини є провідною думкою української філософії минулого і сучасного.

Ключові слова: людиноцентризм, українська філософія, моральні риси української людини, моральні якості.

Особливість української філософії – людиноцентризм – була лейтмотивом науково-практичної всеукраїнської конференції “Українська філософська думка у контексті європейської філософії: історія і сучасність”, яка відбулася 29–30 травня 2015 року (м. Івано-Франківськ – Гута) і була присвячена аналізу взаємодії української філософії з європейською. У конференції взяло участь багато науковців з різних навчальних закладів та наукових установ України. Особливу увагу викликали найбільш резонансні доповіді й повідомлення, які серед актуальних проблем української філософії виокремлюють її людиноцентричну зорієнтованість. Специфіка сучасної української філософії, як зазначають у своїх доповідях учасники конференції, залишається й надалі людиноцентричною з акцентом на морально-етичну проблематику.

Будь-яка справа, яка виконується людиною, – це справа ентузіастів і подвижників. На думку М.В. Кашуби, розвиток сучасної української філософії відбувся завдяки особистим якостям та подвижництву П.В. Копніна та В.І. Шинкарука, які сприяли розвитку сучасної української філософії та розробці її проблематики. Подібні міркування звучали в доповідях Т.О. Чайки та В.А.Малахова, які вели мову про важливу роль для розвитку сучасної української філософії П.В. Копніна та В.І. Шинкарука. Крім того Т.О. Чайка зазначила, що саме завдяки П.В. Копніну розпочав роботу в Інституті філософії В.С. Горський, який на початку 60-х років ХХ ст. вжив поняття “українська філософія”, тобто наважився надати українській філософії статус національної. У цьому контексті особливістю української національної філософії є її людиноцентричний та морально-етичний характер. При цьому однією з основних проблем української філософії є пошук фундаментальних моральних рис, якими повинна керуватись у своєму житті людина.

На думку А.М. Єрмоленка, філософія схоплює ту чи іншу добу й завжди претендує на істину. Якщо цю тезу екстраполювати на сучасне українське суспільство, то основна проблема сучасної української дійсності – це проблема пошуку моральних засад української людини. Це підтверджують повідомлення учасників конференції, які працювали в різних секціях, але розвивали подібні мотиви та ідеї.

На конференції розглядалися різноманітні історико-філософські та етичні питання, які є актуальними не тільки для дослідження історії філософії, а й сьогодення. Більшість повідомлень учасники конференції зосереджували навколо моральних рис, якими повинна володіти українська людина для того, щоб вирішити проблеми українського соціуму і залишитись у світовій історії представником успішної нації. Так, на думку А.Ю. Морозова, українці – це, безперечно, історична нація, яка повинна подолати своїми власними зусиллями проблему Ніщо, яка впливає з бездуховності людини. У цьому контексті виникає проблема шляхів духовного вдосконалення українського суспільства, які мають моральний вимір.

У доповіді О.В. Кундеревич “Ідея “конкретної етики” у філософських працях Дмитра Чижевського” зазначалося, що Д. Чижевський розвиває критику етичного формалізму, акцентуючи увагу на “живому” характері формування етичних категорій, не забуваючи при цьому про кордоцентричність, яка властива українській філософії. Етичний формалізм у своїй суті не враховує конкретні історичні обставини й не орієнтує людину на конкретну моральну дію. У цьому контексті зацікавлення викликали ідеї, висловлені в доповіді А.М. Єрмоленка. На його думку, щоб відповісти на питання “чому я повинен бути моральним?”, “що ми повинні робити?” слід знайти нову формулу категоричного імперативу, який би був постулатом моральної свідомості та об’єднував онтологічні та етичні можливості людини, і був би водночас “золотим правилом моральності”, задавав правила гри у суспільстві. Саме категоричний імператив є підґрунтям легітимації відносин між людьми. Водночас цей імператив повинен бути універсальним, бо нової моралі придумати неможливо. Провідним мотивом категоричного імперативу, на думку А.М. Єрмоленка, є рівноправність людей. Проте, яким би не був досконалим категоричний імператив, він все одно залишається тільки “формальним імперативом”, своєрідною формулою поведінки, формально-логічним правилом, в яке можна вкласти розмаїтий зміст і розуміння. Тому в українському суспільстві слід розвивати не формальну етику, здійснювати не стільки пошук нового категоричного імперативу, а розвивати конкретну етику, яка б була спрямована на виховання чесної, відповідальної, солідарної, гуманної людини. Власне категоричним імперативом конкретної етики могло б претендувати таке правило: “Будь завжди при всіх обставинах свого життя чесним, відповідальним, солідарним, гуманним!” З одного боку, ці моральні цінності нікому не зашкодять, а з іншого, вони зекономлять суспільні зусилля на боротьбу з негативними явищами, зокрема корупцією, яка виникала в Україні саме через відсутність цих моральних рис в української людини.

Цієї проблеми торкався також М.Ю. Голянич у повідомленні “Співзвучність прогностичних ідей Олександра Кульчицького та Миколи Шлемкевича”. Він наголосив на необхідності віднайдення на основі філософської спадщини українських мислителів ідеалу української людини, який міг би бути реалізований у майбутньому через принцип відповідальності. Саме через цей принцип (зокрема принцип відповідальності за майбутнє, який розвиває у своєму вченні німецький мислитель Ганс Йонас), можна було б досягнути соборності в Україні між Заходом і Сходом, а не через “огаличанення Сходу” чи “осхіднення Західної України”. Криза українського суспільства та української людини полягає в тому, як писав М. Шлемкевич, що в душах українців не подолано роздвоєність, “малоросійство”, імпульсивність, а також пасивність (“моя хата з краю”, “якось буде”). При цьому доповідач підкреслив концепцію Шевченківської людини М. Шлемкевича, з її головними рисами порядності, шляхетності, здатності боротися проти зла за утвердження вищих людських цінностей. Тому необхідний пошук нових ідей щодо формування української людини, яка здатна відповісти на нові виклики історії і бути могутнішою за будь-яку зброю. В іншому випадку українське суспільство чекає довготривалий процес виходу із сучасної кризи.

Такі міркування є важливими, оскільки дійсно, українське суспільство – це фактично “українська людина”. Зокрема я зазначав у своїй доповіді “Проблема самоорганізації суспільної дійсності в українській та зарубіжній філософії”, що суспільна дійсність і суспільна реальність є тотожними саме в людині. Людина – це суспільна реальність, а всю суспільну дійсність можна звести до того чи іншого типу людини. Основою самоорганізації суспільної дійсності є людина, бо саме її проблеми і її моральні якості перебувають в основі самоструктурування соціальних інститутів. Тому вирішення суспільних проблем – це перш за все моральна проблема, проблема виховання моральних якостей в людині.

Про оптимальні моральні якості людини вела мову також М.В. Кашуба, яка в доповіді “Українське суспільство на сторінках “Євангелія учительського” Кирила Транквіліон-Ставровецького” наголосила на співзвучності його ідей про тодішню людину із українською сучасністю. Проблема моральних якостей людини була важливою для української філософії Відродження, яку репрезентує Кирило Транквіліон-Ставровецький. На думку М.В. Кашуби, в українській філософії наявне потужне ядро гуманістичних ідей, зокрема ідей громадянського суспільства. Як вважав мислитель XVII ст., основою появи громадянського суспільства може стати церква, заохочуючи українських мирян дотримуватися віри, християнських цінностей і прагнути до навчання. Ставровецький піднімає питання, як тут, на землі, жити, за християнськими чеснотами. Серед яскраво виражених моральних проблем є формування порядності людини, подолання марнославства, зловживання владою, запродавства, грошоловства, адже милості і чесноти мають для людей більше значення, а не розмір багатства. Він осуджує всіх, хто не вчиться, не працює над собою. Такі риси української людини, безперечно, можуть слугувати орієнтирами для сучасного українського покоління, оскільки набуття українською людиною таких моральних рис є важливим завданням українського сьогодення.

У цьому контексті М.М. Сисак у доповіді “Громадянський гуманізм в українській філософії XVI–XVII ст.” розкрила ідею націоцентризму в громадянському гуманізмі. На її думку, рівень національної самосвідомості в українських мислителів хоч і не був однаковим, проте відображав прагнення до утворення ідеї націоцентризму. Відображенням цих ідей у контексті громадянського гуманізму в Україні є категорія “спільне благо”, зміст якої охоплює поняття національної свідомості, людської гідності, мужності й справедливості, що означає захист віри, мови, церкви і традицій культури. На думку М.М. Сисак, ідея націоцентризму, що розвивалася в контексті громадянського гуманізму, є особливо актуальною для сучасної України.

У подібному ракурсі зацікавлення викликала доповідь Т.О. Чайки “Мій учитель В.С. Горський: біля джерела”, у якій йшлося, що головне для людини – це прожити щасливе життя, а для цього необхідно знайти гуманні принципи спілкування, які вона пропонує розглядати на прикладі життя В.С. Горського. Перш за все слід мати на увазі те, що при спілкуванні необхідно уявляти кожну людину як особистість (а щоб збагнути особистість, необхідно її уявити у всій цілісності, навіть впритул до того, як вона “шнурує своє взуття”). Ставлення до людини як до особистості створює підґрунтя для такої риси, як “споріднена увага”, яка нагадує спорідненість душ. Споріднена увага – це вміння слухати іншу людину, незважаючи на розмаїті ідентифікації, а тому легко долати перешкоди спілкування незалежно від статків і соціального статусу, а також вміння бути уважним до іншої людини. Процес спілкування, навіть напружений, повинен переростати у дружню розмову. Тобто споріднена увага означає бачити в іншому при спілкуванні перш за все людину й не принижувати почуття людської гідності. Саме цього ставлення із повагою один до одного, незважаючи на ідентифікації зараз бракує багатьом громадянам України, оскільки неповага – це причина ксенофобії та відповідно агресивних мотивів поведінки. Тому слід розвивати гуманні моральні якості у міжособистісних відносинах.

Усі моральні якості людини входять у структуру людської духовності. Саме цей лейтмотив аналізу духовності був притаманний творчості професора, доктора філософських наук С.М. Возняка, що впродовж кількох десятиліть працював на кафедрі філософії і соціології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Про його дослідження духовних цінностей українського народу та історії української філософії виступив Р.О. Пятківський, який зазначив, що філософія – це осереддя духовності, бо вона є носієм і відображає вселюдські й національні ідеали. Фі-

лософія для кожного народу – це засіб самоусвідомлення, це постановка і розв’язання смисложиттєвих проблем, бо вона наповнює світову культуру людськістю.

Подібний філософський мотив прозвучав у доповіді В.А. Малахова, який вважає філософію життєвою потребою, що має певний аспект самоорганізованого розвитку, над яким людина не владна. Філософія відображає спосіб буття людини, саморефлексію людини над власним досвідом, осмислення перспектив власного буття. На думку В.А. Малахова, філософія не тільки заглядає вперед у майбутнє, а осмислює те, що є “після майбутнього”. Вона створює алгоритм розвитку людини і суспільства, пропонуючи їй певні цінності. Подібні міркування висловив у доповіді “Екзистенційно-онтологічний вимір історії філософії: людина vs буття” С.В. Возняк, котрий зазначив, що людина своєю свідомістю фактично протистоїть буттю, яке “заставляє” людину філософувати.

Якщо філософія, за словами А.М. Єрмоленка, схоплює ту чи іншу добу, то скоріше філософія схоплює не добу, а дух народу, а ще більш конкретно – дух людини, яка власне і є носієм духу. В цьому контексті Р.О. Пятківський зазначив, що основною особливістю української філософії є людиноцентричність. Подібний аспект бачення української філософії спостерігався в доповіді В.К. Ларіонової “Професійна (академічна) філософсько-етична думка в Україні”, яка зазначила, що специфіка становлення академічної етичної думки в Україні в тому, що вона у центрі своїх досліджень бачить проблему людини, визнаючи принципове значення питань моральності. Ця сфера розглядалась як царина, де виявляється практична значущість загальнофілософських ідей. У цей період етика була виділена як самостійна наукова дисципліна, яка в той же час нерозривно пов’язана із філософією.

На думку Р.О. Пятківського, філософії належить особлива місія у відродженні духовності будь-якого народу. Філософія – це не “архів”, а “живі ліки”, які можуть вплинути на дух народу. Крім того, провідною рисою поглядів С.М. Возняка, як зазначив доповідач, був національний ідеал, що ґрунтувався на двох чинниках – патріотизмі і гуманізмі. Саме цих духовних цінностей не вистачає багатьом сучасним українцям, тому чимало суспільних проблем виникає саме через відсутність цих людських якостей.

Разом із тим Р.О. Пятківський зазначив, що духовні цінності українського народу відображаються в категорії щастя. Цікаво, що Т.О. Чайка у своїй доповіді також вказувала на те, що головне для людини – це прожити щасливе життя, а для цього необхідно знайти моральні принципи спілкування. Певною мірою категорія щастя є загальнолюдською, оскільки людина, яка досягнула щастя, безперечно, є успішною, гармонійною, моральною. У цьому контексті українцям потрібно прагнути щастя через дотримання моральних цінностей, які є основою духовності суспільства. Моральне суспільство – це щасливе суспільство.

Центральним моментом доповіді В.А. Малахова був заклик до людини шукати свою “духовну батьківщину”, яка наповнює людське буття радістю і теплом, нестача яких відчувається, а тому людина без “духовної батьківщини” не може розуміти іншу людину. “Духовна батьківщина” – це насамперед ті ідеали й цінності, які є основою людської мотивації і роблять людське життя змістовним та щасливим.

Щодо проблем щастя висловив міркування у доповіді “Етична концепція Володимира Винниченка в контексті європейської” О.Б. Мах. Він вважає, що основною філософсько-світоглядною засадою творчості В. Винниченка є філософія щастя. В. Винниченко гостро відчув суть трагедії українського народу та порушив питання про природу людського щастя. Щоб досягнути щастя, необхідно проявляти таку рису, як “чесність з собою”, яка є основою реалізації принципу гармонії “слова і діла”. В. Винниченко визначає щастя як тривалу, стійку радість життя, стан, коли людина досягає

злагоди та рівноваги між різними цінностями – багатством, славою, любов'ю, розумом. Щастя передбачає узгодженість (конкордизм) елементів буття. Головною перешкодою на шляху до щастя є розладженість елементів буття, бо це приводить до соціально-економічної нерівності, заснованої на приватній власності або на державній. Для досягнення щастя необхідно встановити колективну власність і суспільний лад колекторатії шляхом морального вдосконалення особи та суспільства.

Узгодженість елементів людського буття – це своєрідна гармонія людини і світу, гармонія із самим собою. Тому гармонійна людина – це центр суспільної гармонії. Продовжуючи такі роздуми О.Б. Маха, В.Р. Винник-Остапишин у доповіді “Генеза поняття гармонії у філософсько-етичних поглядах Володимира Винниченка” аналізувала співвідношення понять “гармонії” та “дисгармонії” у його спадщині. На її думку, поняття гармонії та дисгармонії у спадщині В. Винниченка перебувають у постійному внутрішньому психоемоційному конфлікті, ці категорії розуміються ним не ізольовано одна від одної, а як комплексна соціально-етична категорія. Гармонія – це збалансоване існування людини у всіх сферах. Вона проявляється перш за все у принципі “чесності з собою”, який розкривається у відмові від ілюзій та бажанні не підкоритись інстинктивному бажанню пристосування у світі. Але бути у гармонії із самим собою – це взагалі нездійсненне завдання, бо людина – це нелінійна система, яка є надзвичайно динамічною і стохастичною, непередбачуваною і фактично автономною від суспільства, бо сама приймає рішення, а в інший момент відразу його відмінює. Тим більше, що у вік прагматизму та постмодернізму бути в гармонії із самим собою – це фактично бути пристосуванцем, утилітаристом та виправдовувати себе грою смислів. Для того, щоб будь-яке суспільство досягнуло прогресу, необхідні моральні складники взаємодій між людьми. Одним із важливих складників є справедливість, про яку вела мову у своїй доповіді А.О. Макарова “Поняття “справедливості” як складова навчальних курсів з філософії права Памфіла Юркевича”. Доповідачка зазначила, що поняття “справедливості” у П. Юркевича можна розглядати в контексті розвитку вітчизняної філософської мови, її поняттєво-категоріальної системи. Поняття “справедливість” є уособленням усіх чеснот та виявом таких якостей, як честь і гідність громадянина. Тобто “справедливість” є чеснотою, що узгоджується з принципами законодавства розуму та виявляється в застосуванні моральної компетенції на практиці. Таким чином, справедлива діяльність є такою діяльністю, що об'єднує сферу писаного та неписаного права.

У доповіді Т.Е. Василевської “Моральні чинники формування правосвідомості: у контексті ідей Богдана Кістяківського” було підкреслено, що саме мораль є регулюючим фактором права, адже першочерговим стримуючим фактором влади виступають не закони, які обмежують владу, а невід'ємні, непорушні, недоторканні права особи. Ці права не надаються державою, а є природними й обов'язково регламентованими. Така думка відображає ідеальне співвідношення моралі і права взагалі. Але якщо б мораль дійсно в тій чи іншій суспільно-політичній системі була регулюючим чинником права, то самого права вже було б непотрібно, оскільки мораль передує праву, а право починає діяти там, де моральні норми втрачають свій регулятивний потенціал. Якщо б всі керувались у своїх діях ідеєю справедливості, яка є ідеєю права, то відповідно право і мораль були б тотожними.

Р.В. Бігун у доповіді “Основні концепції розвитку милосердя в українській етичній думці” зазначає, що в різних культурних традиціях милосердя осмислюється як фундаментальна основа людського співіснування та як фундаментальна основа моралі. В українській філософії поняття милосердя аналізується крізь призму “філософії серця” та розглядається в трьох аспектах: психологічно-емоційному, релігійному та символіко-антропоцентричному. У цілому, думка цікава, проте милосердя – це фактично певна “збірна” етична категорія, оскільки до милосердя не готова кожна людина в тій чи іншій

ситуації, а передумовою милосердя є повага, гуманізм, толерантність та інші моральні якості людини. У цьому контексті У.Р. Винник у доповіді “Основні екзистенціали в контексті техносфери” зазначила, що людина підпадає під вплив техніки і втрачає безпосередню близькість спілкування, а це негативно впливає на формування моралі суспільства.

П.В. Пушик у доповіді “Соціальна довіра: етичний аспект” зазначив, що соціальна довіра є важливим чинником формування сучасного суспільства, оскільки сучасна конфліктна ситуація спонукає здійснювати пошук нових моделей взаємодії між владою та громадянами, які б були зорієнтовані на гармонію та соціальну довіру. Довіра дійсно є важливим чинником суспільства, оскільки її відсутність між людьми впливає на виникнення розмаїтих конфліктних ситуацій. Крім довіри важливим чинником розвитку суспільства є свобода людини. Про це у доповіді “Етико-філософський вимір свободи в екзистенціалізмі (Ж.-П. Сартр)” зазначив Б.М. Рохман. Він вважає, що людина може існувати як вільна особистість, спираючись на взаємну любов і довіру оточуючих її вільних людей. Але хто забезпечує людині волю?

У цьому аспекті виникає питання: хто ж, насправді, є суб’єктом моралі, якого торкається у доповіді “Проблема морального “перфекціонізму” та “мінімалізму” у вітчизняній і зарубіжній етико-філософській думці” В.В. Надурак. На його думку, проблема суб’єкта моралі постає дуже складною, вона набуває динамічного та комплексного характеру, оскільки тут взаємодіють різні моральні системи. Проте, якими б шляхами не формувалась мораль, суб’єктом моралі завжди є людина, яка є підґрунтям суспільного буття. Мораль не може розвиватися поза людиною, оскільки людина, яка не розвиває в собі моральні якості, залишається на маргінесі суспільства, а це є причиною суспільних конфліктів.

Однією із причин розвитку маргінальності суспільства є втрата етнонаціональної ідентичності. Про це, зокрема, зазначила у доповіді “Трансформація української національної ідентичності в сучасних умовах” А.В. Сініцина. Вона вважає, що подолання кризи етнонаціональної ідентичності можна вирішити шляхом створення політичної нації, і пропонує подолання кризи на засадах спільної громадянської ідентичності або ж на засадах мультикультуралізму. Проте національна ідентичність ґрунтується на національних та моральних цінностях, які є основою національного духу. Крім того, людина є суб’єктом, який є носієм цінностей. Тому криза національної ідентичності – це криза перш за все особистих ідентифікацій і цінностей, які має людина, зокрема українська.

Криза або втрата людиною моральних засад стає причиною регресивного розвитку суспільства. Суспільство розвивається динамічно і нелінійно. У ньому спостерігаються моменти морального регресу і прогресу. Цей мотив прозвучав у доповіді М.М. Рогожі “Життя та творча спадщина Ганни Арендт: життєвчення у світі після Освенциму”, яка вважає, що спостерігається повторення ситуації моральної деградації після Освенциму, що свідчить про циклічність історичних подій, подібних до жаклих наслідків Освенциму, яка пов’язана з дилемою природної сутності людини. Так, людина чинить згідно з власними переконаннями, а вже зовнішню оцінку, добре це чи погано, здійснює суспільство. Моральна відповідальність за вчинений злочин завжди залишається за людиною, котра його здійснила, навіть керуючись наказом інших людей. Таким чином, мораль слід визначати не з точки зору індивідуалізму, а як універсальне поняття. Подібні тенденції деградації моральності спостерігаються в сучасній Україні, коли знищуються громадяни та зазнають знущань і приниження людської гідності. Внаслідок цього на маргінесі вже перебуває не окрема людина, а окрема частина суспільства чи ціле суспільство. Звідси людина є дійсно центром суспільного буття.

У доповіді “Маргінальність сучасного українського суспільства як перехід від бажаного до дійсного” О.Б. Радченко аналізувала питання соціальної мобільності в кон-

тексті маргінальності. Вона вважає, як не парадоксально, що маргінальність не є суто деструктивне явище, адже маргінальність є процесом перестановки соціальної картини, коли значні за обсягом людські маси переходять з одних соціальних груп до інших. Маргінальна людина – ключова особа в міжкультурних контактах, у формуванні нового типу особистості, стрижень прогресивних соціальних структур. Таке міркування є дискусійним, оскільки маргінальна людина у своїй суті є асоціальною істотою.

Проте в українському суспільстві маргінальність властива не соціальним групам, а окремим суб'єктам. В українському суспільстві соціальні групи відрізняються переважно розмірами статків, а не за світоглядними чи моральними принципами. Це чітко спостерігається, наприклад, на гендерних проблемах українського суспільства. На тему гендера з доповіддю “Майбутнє теорії гендера в Україні” виступила Т.О. Гайналь. Вона аналізувала дилему гендерних ролей та стереотипів і відзначила, що на даний час простежується взаємозв'язок стереотипних упереджень та гендерних ролей у суспільстві. Тому у формуванні гендерних теорій виникають суттєві труднощі. Проте, на нашу думку, теоретичні проблеми гендера виникають переважно в тих суспільствах, у яких відсутні інші фундаментальні екзистенційні питання, де життя є збалансованим і забезпеченим. У сучасній Україні життя громадян поставлене під проблему виживання, а тому гендерна проблематика не відображає суті теоретичних пошуків українського суспільства. Крім того в українській дійсності завжди було шанобливе ставлення до жінки. Таку думку висловила М.В. Кашуба, яка зауважила, що Кирило Ставровецький робив наголос на взаємодопомозі у відносинах між чоловіком і жінкою, у сім'ї, на духовній любові, захисті жінки як повноправного члена суспільства, яку він образно зображує як “серце чоловіка”. Такі міркування щодо рівності чоловіка і жінки розвивались в українській філософії задовго до появи теоретичних основ гендера у європейській філософії.

Однак теоретичні проблеми стосуються не тільки окремих понять етики, окремих сфер чи окремого суспільства. Вони мають також глобальний вимір. Про це у доповіді “Етичний аналіз екологічної кризи у контексті сучасної української та зарубіжної філософії” наголосила М.Б. Турчин, яка зазначила, що екосвідомість має включати якісно нові аспекти. Серед них є “раціональний страх” на протипагу існуючій бездумній надії та етика свідомості на протипагу надідеалістичній етиці благочинності. Однак важливим принципом економічної свідомості є принцип відповідальності перед наступними поколіннями. Якщо відносини у суспільстві й ставлення до природи будувати тільки на принципах страху, то в них не буде спостерігатись прогресу.

Найбільш перспективними моральними принципами взаємин у суспільстві та з іншими об'єктами є принципи відповідальності, гуманізму, солідарності, толерантності. Такі міркування були властивими для переважної більшості учасників конференції, які в людиноцентричному спрямуванні акцентували увагу на пошуку моральних рис, якими повинна володіти сучасна українська людина для того, щоб подолати суспільно-політичну кризу й вийти на новий рівень розвитку українського суспільства.

Ukrainian philosophy in its essence is human-centric. Most problems which are examined in Ukrainian philosophy are concentrated on a man and all spheres of his vital functions. In particular, one important sphere of human life is a moral sphere which can be considered as a background of public life. In this context a search of moral lines of the Ukrainian man is leading opinion of Ukrainian philosophy in the past and modern.

Keywords: *Centrism of a man, Ukrainian philosophy, moral lines of the Ukrainian man, moral qualities.*